

YAZILI KAYNAKLAR VE ANLATILAR IŞIĞINDA TÜRK MİTOLOJİSİ

Turgay Kabak ve Fatih Köksal, *Yazılı Kaynaklar ve Anlatılar Işığında Türk Mitolojisi*, Çanakkale, Paradigma Yayınevi, 2021, 192 s. ISBN: 978-625-7431-70-5.

Ebru BİŞGİN ¹

Mitoloji, insanın dünyada kendine manevi bir yer edinme, varlığına ve kozmosun oluşumuna bir anlam verme ihtiyacından doğmuştur. Yaratılışın hikâyesi denilebilecek mit, oluştuğu toplumlardaki dinî, kültürel ve toplumsal hayata yön verme gücüne de sahipti. İnsanlar günlük meselelerde takip edecekleri yolları, kültürel kodlarla işlenmiş mitlerdeki olaylar sayesinde çizebiliyordu. İlkel uygarlıklarda mitler dinî inanışları dile getirip insanların uyması gereken ahlaki kuralları da belirliyordu. Başka bir ifadeyle mitler topluma bir arada, huzur içinde yaşayabilmesi için gerekli ortak bilinci aşıliyordu. Mitoloji, insan hafızasındaki değişim süreçlerini mitler vasıtasıyla inceleyerek halkların kültür ve inançları üzerinde bilgi sahibi olunmasını, bugün de devam eden alışkanlıkların anlamlandırılmasını ve millî kimliğin şekillendirilmesini mümkün kılmaktadır.

2021 yılında Paradigma Akademi'den *Yazılı Kaynaklar ve Anlatılar Işığında Türk Mitolojisi* adıyla Turgay Kabak ve Fatih Köksal tarafından yayımlanan eser, Türk mitolojisinin kaynaklarını, Türklerin inançlarını,

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, ebrubisgin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9384-6675

ibadet şekillerini, kutsallık atfettikleri kavramları, dünyanın oluşumu, sonu ve atalarından türeyişleri ile ilgili düşüncelerini örnek mit ve destanlarla, çeşitli görsellerle, zengin yerli ve yabancı kaynaklardan alıntılarla açıklamaya çalışmıştır.

Eser, ön sözde belirtildiği üzere bir yandan Türk mitolojisini öğrenmek isteyen araştırmacılara ve Türk mitolojisini merak eden okuyuculara sağlam bir kaynak eser olmayı amaçlarken diğer yandan Türk mitolojisi aracılığıyla Türk kültürünü işleyecek her türlü dijital ortam ürünü (film, dizi, çizgi film vb.) çalışmaya da kaynaklık edecek güvenilir bir eser olmayı hedeflemektedir. Türk mitolojisiyle ilgili çalışmaların, Türk mitolojisiyle ilgilenen okurların ve Türk mitolojisinin dünya çapındaki bilinirliğinin artması da amaçlar arasındadır.

Kitap; ön söz, giriş, üç bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Ön sözde bu eseri hazırlarken önemli yerli ve yabancı kaynaklara başvurulduğu ve çok seçici davranılıp okuyucuya en doğru, güvenilir, sade, açık bilgileri veren bir eser oluşturulmaya çalışıldığı belirtilmiştir.

Giriş kısmında Türk mitolojisinin hiçbir zaman hakikatle bağıni koparmadığı, Türk mitolojisini meydana getiren inançların, inançlara bağlı olarak doğan kurumların hayatla birlikte dönüşüm geçirdiğinden ve onunla rabitasını kurduğundan, Türk mitolojisi ve buna bağlı olarak gelişen toplumsal, siyasi ve kültürel kurumların bir dünya görüşü çerçevesinde ortaya çıktığından bahsedilmiştir. Mit kelimesinin anlamı Heredot'tan günümüze kadar büründüğü şekliyle alanında uzman kişilerin tanım ve yorumlarıyla izah edilmeye çalışılmıştır. İlk tanımlarında 'uydurma efsaneleri' ifadesi geçerken 19. yüzyılın son dönemlerindeki çalışmalarla mitlere günümüz bakış açısıyla değil yaşadığı zamanın ışığından bakılmaya başlandığı, böylece mitlerin uydurma ve kurmaca bir tür değil yaşanan bir gerçeklik ve inanç olduğunun kavrandığı belirtilmiştir. Bununla beraber, Türk topluluklarının çok geniş bir coğrafyaya yayılması; tarihin çok erken çağlarından itibaren Çin, Hint, İran, Batı, İslam medeniyetleri ile siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler içinde olması, tarih boyunca kendilerine ulaşan hemen bütün dinlere ilgi göstermeleri, benimsedikleri dinler dolayısıyla katmanlaşan dinî yapının ardındaki eski Türk dinine ait çekirdek yapıya ulaşmanın zorlaşması, göçebe kültüründen dolayı doğrudan yazılı bir öğretiy metnine dayanmayan eski Türk dinine ait unsurların bir topluluktan

diğerine çeşitlenmesi gibi sebeplerin Türk mitolojisi üzerine araştırma yapmanın zorluklarından olduğu da ifade edilmiştir.

Birinci bölümün “Türk Mitolojisinin Kaynakları” alt başlığında Türklerin tarihleri, eski dinleri hakkındaki ilk bilgileri konar-göçer hayatı yaşamaları sebebiyle daha çok yerleşik komşularından öğrendiğimiz ancak yabancı kaynakların bu noktada gelenek, görenek ve inançları doğru, önyargısız kavrayıp kavramadıkları da dikkate alınarak ihtiyatla karşılanması gerektiği vurgulanmıştır. Türk dini tarihi ile ilgili kaynaklar dört alt başlıkta toplanmıştır. İlki Çince kaynaklardır. Çin kaynaklarının eski Türk tarihi ve dini hakkında en eski bilgileri içerdiği, bu kaynakların 1. Göktürk (542-630) dönemi ve Hun dönemi ile ilgili de bilgi verdiği ve ülkemizde Çin kaynaklarına bağlı ilk araştırmanın sık sık atıfta bulunulan Bahaeddin Ögel ile başladığı belirtilmiştir. İkincisi Türkçe kaynaklardır. Türk kaynakları arasında mevcut en eski belgelerin Moğolistan sınırları içerisinde Orhun ve Yenisey bölgesinde bulunan MS 6. yüzyıla ait yazıtlar olduğu söylenmiştir. Bu kısımda Türk mitolojisi ile ilgili kaynak taraması yapacak kişilere ve okurlara eserlerin adı ve içeriklerinden kısaca bahsedildikten sonra metinlerin tamamına ne yolla ulaşılabileceğine dair yerli ve yabancı yazarların çalışmaları işaret edilmiştir. Üçüncüsü Arapça ve Farsça kaynaklardır. Sistemli ve modern anlamda bir din tarihi niteliğinde olmayan Müslüman kaynaklarından Türkler hakkında bolca fakat karışık tarihî bilgi elde edilebileceği; İbni Fadlan, Câhiz, Taberî, Mesudî, Makdisî, İbni Sina, Birunî gibi müelliflerin eserlerine başvurulabileceği belirtilmiştir. Dördüncüsü Batılı ve Çağdaş kaynaklardır. Türkler hakkındaki en kapsamlı bilgiyi MÖ 5. yüzyılda “tarihin babası” olarak adlandırılan Herodot’un *Historia* adlı eserle, Bizans kroniği *İstoria*’nın ve 14. yüzyılda kaleme alınan *Codex Cumanicus*’un da Türklerin inanışları, gelenekleri hakkında bilgiler içermesi bakımından önem taşıdığı; Türkiye’de ise Şemsettin Sami tarafından 1890 yılında yayımlanan *Esatir* adlı eserin mitoloji ile ilgili ilk eser olduğu; Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Bahaeddin Ögel, Nihat Sami Banarlı, Pertev Naili Boratav, Oğuz Öcal, Saim Sakaoglu gibi isimlerin bu konuda çalışmaları olduğu vurgulanmıştır. Türk dini tarihi ile ilgili kaynakların sınıflandırılması araştırmacılara çok yönlü bir bakış açısı kazandıracaktır.

İkinci bölüm “Gök Tanrı ve Eski Türk Dini” başlığından sonra “Tanrısal güçler”, “Şaman”, “İbadet”, “Kültler” ve “Hayvanlar” şeklinde beş alt kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümde öncelikle ‘Tengri’ kelimesinin

kökeni incelenmiş, farklı kaynaklardan yola çıkarak Türklerin Tengri ile bir tek Tanrı'yı yani Gök Tanrı'yı kastettikleri ve ona inandıkları sonucuna varılmıştır. Gök Tanrı inancının göçebe toplumlara mahsus olduğu, bu itibarla da menşenin Asya bozkırlarına bağlanması gerektiği görüşü de ulaşılan sonuçlar arasındadır. Şamanizmin bir din değil dinsel bir esrime tekniği olduğu, evrensel devlet fikrinin şamanizmin dinsel düşüncesi ile çelişmesi; totemizmin de imparatorluk karşıtı bir sihrî-dinî düşünce biçimi olduğu ve totemciliğin sınıflara ayırıcı bir örgütlenme olması imparatorluklar dini olarak görülen Gök Tanrı inancı ile uyuşmadığından şamanizm ve totemizmin Türkler tarafından kenarda tutulduğu vurgulanmıştır.

“Tanrısal Güçler” başlığında Ülgen, Umay, Yer-Su İyeleri, Erlik kavramları açıklanırken Türklerin en eski kaynakları olan Tonyukuk, Kül Tigin, Ulan-Bator yazıtlarında, *Dîvânu Lugâti't Türk'te*, diğer yerli ve yabancı kaynaklarda ne şekilde ele alındığına değinilmiştir. Altay ve Yakut Türklerinde kullanım şekilleri belirtilmiştir. Kutsal mekânlara iyelerin yani kutsal ruhların hâkim olduğuna inanıldığı, Türklerin İslamiyet'i kabulüyle yer-su kültüne bağlı iye tasavvurunun da değişim geçirerek pir, evliya, ermiş kültüne dönüştüğü ifade edilmiştir. Bu yönüyle kitap, eski Türklerin inanışları ile değişim göstermiş şimdiki hâli arasındaki bağlantıyı tespit ederek Türk mitolojinin hâlâ yaşadığını gözler önüne sermektedir.

“Şaman” başlığı “Şaman ve Şamanizm” ile “Şaman Elbisesi ve Davulu” şeklinde iki alt başlıkla açıklanmıştır. Sibiryaya ve Altay halklarının ‘trans ustası’ olarak kabul ettiği şaman, ruhlarla fani insanlar arasında aracılık eden kişi olarak tanımlanmıştır. Şamanizmin ise bir din değil, ‘ekstazik ve terapotik yöntemler toplamı’ olarak halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir teknik sayıldığı belirtilmektedir. Türk halkları arasında şaman kelimesi yerine kam, oyun, udagan, bakşı, baksı'nın da kullanıldığı; *Dîvânu Lugâti't Türk'te* kam kelimesinin dört yerde geçtiği, Kaşgarlı'nın kam'ı kâhin, şaman olarak açıkladığı; Yûsuf Has Hâcib'in de kamların şifacılığına şiirlerinde dört yerde değindiği, onları hekimlerle birlikte andığı ifade edilmiştir.

Şamanların hayat ağacından doğumu ve ilk şamanın kartaldan doğumuyla ilgili efsaneler değişik toplumlardan örnek metinlerle verilmiştir. Şamanların kıyafetlerinde temsil edilen hayvan biçimli koruyucu ruhların niteliklerine ayin esnasında bürünüp zorlukların

üstesinden geldikleri; “İye Kıl” denilen koruyucu ruh inanışlarının sonraki çağlarda İslam dini ile kaynaşarak Türk toplumlarında hayatiyetini sürdürdüğü, İslam şeyh ve dervişlerinin menkıbelerinde İye Kıl tasavvurunun ‘donuna girmek’ deyiimiyle ifade edildiği belirtilmiştir.

“İbadet” başlığı “Ritüeller”, “Tapınak” ve “Din Adamı” alt başlıklarıyla yerli ve yabancı kaynaklardan alınan kısa efsanelerle açıklanmıştır. Mitin fiiliyata dönüşmüş şekli olan ritüellerin, toplum hayatında etkili bir gücünün olduğu, insanları ortak düşünce ve inanç birliği sağlayacak davranış şekilleriyle birleştirdiği ve hayata anlam kattığından bahsedilmiştir. Türklerin eski dini ile ilişkili olarak ecdat mağaraları, yer-su kültürüne bağlı mekânlar, hakanın otağı ve obaların tapınak mahiyetinde önemli dinî törenlerin yapıldığı yerler olduğuna değinilmiştir. Şamanların daha çok ölüm, kısırlık, göç, doğum gibi sıkıntılı hâllerde öne çıktıkları ancak başka dinlerde rastlanan rahip denilen din adamları gibi algılamanın hatalı olduğu vurgulanmıştır.

“Kültler” başlığında Türklerin kutsal kabul ettikleri varlıklara karşı gösterdikleri saygı ve tapınma atalar, dağ, ağaç ve su kültürü üzerinden açıklanmıştır. Çin kaynakları, *Kutadgu Bilig* ve *Dede Korkut*’tan yapılan alıntılar, kısa destan parçaları ve iki resim örneği anlatımı zenginleştirmiştir.

“Hayvanlar” alt başlığında Türklerin hem iktisadi ve siyasi hayatında hem de inanç dünyalarında önemli yer edinen at, kurt, geyik, koç/koyun, kartal hakkında yerli ve yabancı kaynaklardan alıntılarla hayvan figürlü arma, mezar taşı, hayvan motiflerinden oluşan beş resim örneği paylaşılmıştır.

Üçüncü bölüm “Kozmogoni Mitleri”, “Türeyiş Mitleri” ve “Eskatoloji Mitleri” başlıklarından oluşmaktadır. Evrendoğumla ilgili mitik anlatıları veya öğretileri karşılayan “kozmogoni” kavramının, Türk mitolojisinde fazla yer tutmadığından bahsedilmiştir. Altay Yaratılış miti, farklı derleyicilerden alınmış örnek metinlerle karşılaştırılmıştır. Verbitskiy ve W. Radloff’un derlediği Altay Yaratılış Miti’nde dünyanın sularla kaplı olması, insanın yaratılışının topraktan olması, Tanrı’nın insanoğluna dünyada bir koruyucu bırakması ortak motiflerdir. Türeyiş mitleri; Oğuz Kağan Destanı, Göktürk ve Uygur destanlarıyla yine farklı derleyicilerden alınan birkaç örnekle verilmiştir. Eskatoloji mitlerinin dünyanın gelecekteki durumunu, sonunu konu edinen mitler olduğu belirtilmiştir. Eskatoloji mitleri, Altay Türklerine ait tufan ve kıyamet mitleriyle tanıtılmıştır.

Sonuç bölümünde, bu çalışmada tarihî ve yaşayan mitik unsurların kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışıldığı, Türk mitolojisinin değişen çağa, insan ihtiyaçlarına ve tasavvur dünyasına uyum sağlayarak hareketli bir biçimde varlığını devam ettirdiği belirtilmiştir.

Genel olarak bakıldığında “Yazılı Kaynaklar ve Anlatılar Işığında Türk Mitolojisi” adlı eser; başvurduğu yerli ve yabancı kaynaklar, anlatımı zenginleştiren çeşitli görseller, destan, efsane ve mitlerden alıntılar, bölümlerin anlaşılır bir şekilde düzen içinde sıralanması gibi özellikleri bakımından önemli bir eserdir. Bu çalışma, Türk mitolojisi ve kültürüne ait değerli bilgiler içermekte ve alana katkı sağlamaktadır.